

Dean Komel

Spomin in pomnjenje v Heideggerjevi obravnavi vprašanja o tem, kaj se pravi misliti

Ključne besede: spomin, pomnjenje, misljenje, Heidegger, govorica, bistvo

DOI: 10.4312/ars.12.2.87-98

Tematika spominjanja nedvomno sodi k samim predpostavkam filozofije. *Spomin* ni le ena od ključnih filozofskih tem, temveč je *filozofija po svojem bistvu spomin*. Vendar se lahko za tako prvenstvo spomina z enako ali še večjo upravičenostjo poteguje umetnost, saj naj bi jo navdihovale Muze, hčerke Mnemozine. Že zavoljo prestiža se takoj javi še zgodovina. In seveda psihologija, saj sposobnost spominjanja velja za eno osrednjih področij njenih raziskav. Tozadevni psihologični izsledki sežejo na zelo različna področja, od pedagogike do reklamne industrije, od kognitivne tehnologije do farmacevtskih multinacionalk.

Spominjanje nadalje obeležuje verske obrede. Spremlja človeško življenje v krogotoku življenja in smrti. Da bi »ohranjali spomin«, pišemo memoarje, biografije in historiografije, slikamo portrete in avtoportrete, snemamo fotografije in filme, vzdržujemo arhive, postavljamo spomenike in nagrobnike ... Ali pa se preprosto ozremo v preteklost. Smo že zmeraj ozrti vanjo, tako kot smo zazrti v prihodnost. Vendar se zdi, da to vselejšnjo ozrtost v preteklost bolj kot spomin opredeljuje *pozaba*, ki sicer najbolj pritiče sedanjosti.¹ Spominjanje izpolnjujejo najrazličnejši pomeni in nameni, predvsem pa to, da bi se izognili praznini pozabe, jo tako rekoč premagali, a dovolj pogosto neuspešno, zaradi česar spominjanju radi pritaknemo »trajnost« in se kot dotikamo »večnosti«. Ali je spomin močnejši od pozabe, ali je pozaba mogočnejša od spomina, bržkone ne bomo nikoli zmogli prav dognati.

Po starogrškem izročilu *Mnemozine* in *Lethe*, reka Spomina in reka Pozabljenja, pritekata iz istega izvira. Je njuno soizviranje tudi poreklo misli in izvor uma, ki po filozofskih naukih ne velja le kot določilo človeškosti, pač pa tudi in predvsem boštva? Um velja za božansko zmožnost človeške duše. Vendar um ni isto kot misel, umevanje ni isto kot mišljenje, razumevanje ni isto kot razmišljanje in preišljanje, doumevanje ni isto kot domišljija, izum ni isto kot domisljica ali izmislek. Um in mišljenje sta smiselno različna, vendar oba naravnana na smisel. Um ima svoje smiselno izhodišče

1 Odnos med zgodovino, spominom in pozabo podrobneje obravnava Ricoeur, 2000.

v zaznavanju, mišljenje v spominjanju, vendar so umske zmožnosti najtesneje povezane z zapomnjenjem, medtem ko mišljenje zaznamuje dojemljivost. *Nous* enkrat prevajamo kot »um«, »umnost«, drugič kot »mišljenje«, ne da bi se posebej spraševali, ali je to dosledno ali ne.

Velik del sodobne filozofije, s heideggerjansko linijo na čelu, se odpoveduje umu, kolikor je z njim speta metafizična moč in oblast predstavljanja, hkrati pa se ne odreka misli. Heidegger postavlja misljenje ob bok pesnjenju. *Misljenje*, ne mišljenja, kolikor slednje označuje nam dano umsko dispozicijo, za katero se zdi, da smo jo sami izumili, če je nismo, jo pa še bomo v obliki umetne inteligence.² Ta bo oziroma je že mnogo pametnejša od nas. Svojo »pamet« črpa iz *pomnilnika*. Pomnilniška pamet ni pomnjenje, ki je zadolženo izviru spomina in pozabe ter po njem mnogovrstno zaukazano. Tako se boginja Ateno v *Odiseji* opeva kot *polimetis*, premeteno, preudarno, polno pameti, da lahko v mnogočem svetuje človeku. Pomnilniki omogočajo nepregledne množice izračunavanj in preračunavanj, a nikomur ničesar ne izkazujejo – ne človeškosti ne božanskosti. *Pomniki* se ne morejo hvaliti s super pametjo, zmerejo pa izkazovati hvaležnost vsemu, kar prebiva v prostranstvu sveta. Človek postavlja pomnike, kolikor ni le nadarjen za to in ono spretnost, pač pa tudi obdarjen s tem, *da se spominja na* ... in ima to, kar *spominja na*, v čemer se prepozna tudi um in umetnost. Morda, ker je človek po Hölderlinovi besedi *nerazložljivo znamenje*.³ Za ljudi izrednih dejanj pravimo, da so znameniti. Znamenita niso samo dejanja, temveč tudi stvaritve in stvari. Tako si, recimo, ogledujemo starodavne znamenitosti. Zanimajo nas, kolikor sprejemamo izhajanje in prihajanje od »pamtiveka« in »vekomaj«, kar ne razodeva kakega podleganja arhaičnosti, marveč *nagovorjenost* od *arhe* kot izvora, začetka, počela večnotrajnosti in vladanja. Kot taka *arheologija* se je razvila filozofija. Še pred Foucaultem je v novejši filozofiji to pojmovanje uveljavil Edmund Husserl. V fragmentu iz zapuščine, ki datira v trideseta leta prejšnjega stoletja, tako zapiše:

Fenomenološka arheologija, odkopavanje konstitutivnih zgradb, ki so skrite v svojih stavbnih členih, zgradb aperceptivnih / čutnih storitev, ki so pred nami izgotovljene kot izkustveni svet. 'Vpraševanje nazaj' in potem razkrivanje posameznih storitev, ki vzpostavljajo bitni smisel, do zadnjih, *archai*, da bi od teh navzgor spet lahko ustvarili v duhu samoumevno enotnost tako raznovrstno fundiranih bitnih veljavnosti z njihovim relativno bivajočim. Kakor pri običajni arheologiji: rekonstrukcija, razumevanje v 'cikcaku' (Husserl, 2005, 5).⁴

2 V prevodu *Kaj se pravi misliti* je zaradi jasne razločitve bitnozgodovinske in topološke osmislitve od psihološke, logične in kognitivne dispozicije mišljenja vpeljana beseda »misljenje«, ki izhaja neposredno iz glagolske osnove »misliti«.

3 »Znamenje smo, nerazložljivo / Brez bolečine smo in skoraj / Smo izgubili govorico v tujstvu« (Hölderlin, 1978, 106).

4 Glede fenomenološke analize spomina glej sicer: Husserl 1980.

Tu zarisana »fenomenološka arheologija« seveda še kako zadeva uvodoma podano ugotovitev, da je filozofska misel po svojem bistvu spomin – ne zato, ker je, recimo, Platon nekje zapisal, da je spoznanje spominjanje, pač pa zato, ker samo *bistvo* misli pripade spominu, je *dosegljivo v spomnjenju* in *zajemljivo v pomnjenju*. Misel pride. Misel uide. A niti ne prihaja niti ne uhaja brez bistva – tudi ko je nebistvena ali brezbistvena. Bistveno je dano v misli in z njo, kolikor se *podari zmislenje nanj*. Ali so »bistva« po svoji »naravi« imanentna ali transcendentna zavesti, je drugotno vprašanje, s katerim imata opraviti spoznavna teorija in ontologija, ki »bistvo« obravnavata kot vsebino misli, ne pa kot zadevo osmislitve. To je uspelo šele sodobni fenomenologiji na podlagi razgrnitve strukture intencionalnosti in njenih smiselnih plasti.⁵

Kaj je to »bistvo«? V filozofiji smo navajeni, da »bistvo«, ki označuje, kaj je nekaj, razločujemo od »biti«, ki označuje, da je nekaj. A ko bi terjali, da se pojasni, na čem je zasnovano razlikovanje med bistvom in bitjo, naletimo na nemajhno, celo ključno filozofsko zadrego. Tako se Aristotelu izkaže »bistvo« aporetično znotraj njegove določitve *ousia*, »bitnosti«, ki ima poleg drugih tudi pomen »bistva« in »bistvenosti«. Aristotelu se je zdelo potrebno, da to, kar dojemamo kot bistveno, zajamemo tudi v ustrezno jezikovno obliko, vendar je glede tega prišel v škripce, saj je »bistvo« hotel izpeljati iz prefektive oblike glagola *einai*, »biti«, ki pa v starogrščini umanjka, zato je namislil sestavljenko *to ti en einai*, dobesedno »to, kar je bilo biti«. ⁶ Te strukture se je kasneje oprijel vzdevek *apriorni perfekt* in ga kot takega beležimo še v *Biti in času*.⁷ Za naše razpravljanje je perfekt zanimiv, kolikor naj bi izražal dejanje, ki je nastopilo v preteklosti, je pa po svojem »roku trajanja« dejavno še v sedanjosti in prihodnosti. Perfektov hkratni »že« in »še« *bistveno* napotuje k pomnjenju in spominjanju.

Najpomembneje pa je, da se povezuje med perfektivnostjo in spominskostjo v filozofiji javi s *sprostitutvijo bistvenega*, in to še pred uveljavitvijo razlike med bistvom in bitjo. Ko pravimo, da je nekaj za nas bistveno ali ne, tega gotovo ne mislimo iz kakega razlikovanja med bitjo in bistvom. Še bolj se ta smisel bistvenega izrazi, ko, recimo, ugotavljamo odsotnost bistvenega sploh. Recimo, ko nas tare brezbistvenost našega časa, epohe, dobe, da jo razlagamo kot »nihilistično«. »Bistveno« se v tem pogledu vrednoti kot »temeljno«. Odsotnost bistvenega kot breztemeljnost in ničevost

5 V *Filozofiji kot strogi znanosti* tako Husserl poudari, da spoznanje bistva »ni nikakršno matter-of-fact spoznanje, ne obsega niti najprevidnejše trditve o individualnem (recimo naravnem) bivanju. Podlaga ali boljše, izhodiščni akt nekega bistvogledja, npr. zrenja bistva zaznave, spomina, sodbe itd., je *lahko* zaznava zaznave, spomina, sodbe itd., lahko pa je tudi gola, vendar 'jasna' fantazija, ki kot taka ni nobeno izkustvo, ne dojema nobenega *bivanja*. Dojemanja bistva se s tem sploh nismo dotaknili; dojetje bistva je gledanje kot zajetje bistva, to pa je ravno drugačno zajetje bistva kot izkušanje« (Husserl, 1991, 26–27).

6 Prim. Aristoteles, 1999, 88, *Metaph.* 1007a21; podrobneje Sonderegger, 1983; Grgić, 1990.

7 Prim. Heideggerjevo opombo k *Biti in času* (Heidegger, 1997, 592).

nas sili, da pomislimo na tisto, kar je *izvorno* bistveno, kolikor ga seveda »tek stvari« ni odnesel neznano kam. »Pomislenje« na poseben način vključuje spominjanje, in sicer v pogledu neke odsotnosti, ničnosti, ki naj bi jo prestopili. Tako spominjanje na izvorno *v bistvu* premošča razliko biti in ničta. A kaj naj bi tako premoščanje pomenilo? »Misli« v odlikovanem smislu *reminiscence*, ki sega preko? Je po svoji spominjajoči (se) bistvenosti presežno?

Po naukih dobršnega dela sodobne filozofije, ki se je drži oznaka »eksistencializem«, je pred mišljenjem *bistveno biti*. Sem, torej mislim, zapiše Nietzsche v *Veseli znanosti*.⁸ »Bistvo« *tubiti je v njeni eksistenci*, zapiše Heidegger v *Biti in času*.⁹ V bistvenem se oglašča smisel eksistence, ki pa ga ne gre kar izenačevati s smislom življenja, prav kolikor z »eksistenco« *mislimo bistveno*, predvsem tako, da izrecno pomislimo in zmislimo na to. Prav na to spomni in hkrati opomni Heidegger, ko v predavanjih o vprašanju, kaj se pravi misliti, uvodoma pripomni:

Najpomiselnejše je, da še ne mislimo: še vedno ne, četudi stanje sveta postaja vse pomisljivejše (Heidegger, 2017, 3).

Ugotovitev ne zadeva le eksplicitne »kritike« tega, kar danes je in razodeva »brezsmiselnost«, marveč tudi imanenten odnos med mislijo in spominom, ki izstopi v pomisli na najpomiselnejše. S tem se na nov in drugačen način pokaže, da je filozofija po svojem bistvu spomin – ne z vidika omogočanja spoznanja ali pritegovanja zgodovine, marveč odsotnosti spoznanja in odtegnitve zgodovinskosti v sodobnosti tega, kar je, v tem ko manjka. Zadržati se je treba ravno ob tem »še ne«, in sicer ne tako, da silimo z mišljenjem ali da prisiljujemo k spremembi sveta. »Zadržati se« tu prej pomeni odmaknjenost, ki je pozorna do neke izmaknjenosti. »Zadržati nekaj« je lastnost pomnjenja, a kako zadržati in vzdrževati to, kar (še) ni? Z zadrževanjem in zdržanjem pomisli? Spominskost je skoz in skoz prepredena z ničnostjo, lahko je nična in ničeva, vendar pa to ne zadeva izviranja spomina, ki je, kot smo nakazali, isto s pozabo. Heidegger ga poskusi zajeti z vprašanjem, kaj se pravi misliti, *was heißt Denken?* Smiselni odenki nemškega glagola *heißt* – se pravi, pove, se glasi, se imenuje, pomeni, veli –, ki jih Heidegger sam razvije med predavanji, na poseben način napotujejo na govor in govorico, kolikor ta kaže in celo zaukaže to, kar je. Lahko nam zmanjka besed, kaj potem? To daje misliti. Ostati brez besed nikakor ne pomeni, da smo prikrajšani od nagovora govorice. Prav nasprotno. Govorca najbolj nagovori misel, ko in če molči. Šele v molku zares nastopi smisel in se lahko zmislimo na najpomisljivejše. Nagovor je v nekem posebnem smislu silnejši od govorice – ker je bistven. To, kar je silnejše in močnejše, je bistveno izvirnejše. Daje misliti. Zmisli na.

8 Prim. Nietzsche, 2005, 173.

9 Prim. Heidegger, 1997, 70.

V tem pogledu bi morali odnos misli in spomina izvorno motriti znotraj *bistvenega dogodevanja govornice same*. »Znotraj« pomeni: zunaj vsake filozofije, znanosti in nazora o jeziku. A to se nam zdi čudno in malo prepričljivo. Še bolj verjetno rekla »bistveno dogodevanje«, »bistvovanje« itn. In vendar niso kar »prinujana«, pač pa nujna za samo ubesedenje filozofije, kolikor ga *bistveno izkazuje misljenje kot zmisenje*. Ni dovolj, da to ubesedenje vzamemo za bistveno, marveč se mora tudi po sebi bistveno izkazati. Celo Jacquesu Derridaju, za katerega ne moremo reči, da je bil slab poznavalec Heideggerja, je ušlo,¹⁰ da ta posebej v svojih poznih delih uporablja besedo »Wesen« v rekih, kot je *Das Wesen der Technik, Das Wesen der Sprache: Die Sprache des Wesens, Das Sprachwesen* v glagolskem pomenu, tj. v dogodevnem ubesedenju: kot »bistvovanje« in ne kot »bistvo«.¹¹

Kot posebej *bistven* se ob tem izkaže odnos misli in spomina. To bistvenost mu poklanja tisto, od česar je nagovorjen. Nagovorjenost ne prihaja od koderkoli, marveč se skriva v vzajemnem prehajanju odnosa samega, ki ga izkazuje reklo *Denken ist Andenken – Misenje je zmisenje* (Heidegger, 2017, 135). Kot vsak odnos pri Heideggerju nosi tudi bistveni odnos misli in spomni s seboj značaj *diference*, raznosa (*Austrag*), na kar je bil posebej pozoren Gianni Vattimo, Heideggerjev slušatelj ter italijanski prevajalec spisa *Kaj se pravi misliti?* in snovalec filozofskega gibanja »Pensiero debole«, »šibka misel«. Reklo *Denken ist Andenken* je vzel za moto lastnega premisleka,¹² vendar se je ob tem bolj oprl na Heideggerjevo razlago Hölderlinove himne *Andenken, Spomin oz. Zmisenje* (Heidegger, 2001, 75–137) kot na delo *Kaj se pravi misliti*. V spremnem zapisu k slovenskemu prevodu tega dela (Heidegger, 2017) sem posebej opozoril na pomanjkljivo recepcijo ključnih konceptualnih premikov v njem (Komel, 2017, 237–242). V recenziji prevoda pa sem poskusil razgrniti miselni kontekst tega, kar danes je, sodobnost naše dobe, v kateri Heidegger postavi vprašanje, kaj »je misliti« (Komel, 2018). Razlog za to, da je v bistvenem izostala tudi podrobna obravnava odnosa misli in spomina, deloma tiči tudi v tem, da artikulacija tega odnosa odstopa ne samo od običajne, ampak tudi filozofske govorne rabe. Tako samodejno nastopi vprašanje, na kaj se to, kar Heidegger pove, nanaša. Kje je mogoče najti referenco za povedano? »Do tega, kaj se pravi misliti, dospemo, če sami mislimo« (Heidegger, 2017, 11). Vendar nam Heidegger že ob uvodni ugotovitvi, kako je najpomisljivejše to, da še ne mislimo, vrže kost za glodanje:

Kar nas drži v našem bistvu, nas seveda drži le toliko dolgo, kolikor sami ob-držimo to držeče. Ob-držimo ga, če ne zapušča pomnenja. Pomnenje je zbranost mislenja. Za kaj pa? Za to, kar nas drži, kolikor nanj pomislimo, pri

10 Prim. Derrida, 2000.

11 Podrobneje o smiselni premenah besede »Wesen« v razvoju Heideggerjeve misli: gl. Komel, 1997.

12 V zvezi s tem napotujem na: Bednarik, 2003.

sebi, pomislimo namreč zato, ker o n o [Es] ostaja to, kar je treba pomisliti. Spomisljeno je z zmisljenjem obdarjeno, obdarjeno je, ker ga maramo [mögen]. Le kolikor maramo to, kar je v sebi tisto, kar je za spomisliti, zmoremo [vermögen] misliti (Heidegger, 2017, 11).

Treba se je zadržati pri okoliščini, da je že v tem uvodnem nagovoru glede spomina in misli govor o »pomnjenju«, zraven pa se pritakne še »zmisljenje«, ki smo ga omenili že prej ob Hölderlinovi pesnitvi *Andenken*, pa še o novotvorjenki »spomisljenje« kot prevedenki za nemško besedo »*das Bedachte*«. Običajna nemška beseda za spomin oz. pomnjenje »*Erinnerung*« tu sploh ne nastopa, v celotnem delu pa samo dvakrat. Heideggerju tudi ni do tega, da bi pojmovni kontekst nemških besed za izražanje spomina naredil »jasen in razviden«, pač pa mu rabijo izključno za to, da priključijo neko jasnost v odnos spomina in misli. Tako na ključni točki premisleka razmerja med spominom in mislijo spomni na staronemško besedo *Gedanc*, ki smo jo v slovenščino »preložili« z besedo »pomisljenje« iz Brižinskih spomenikov.¹³ To seveda vnaprej napotuje k pomisleku, da je nemara govorica oz. govorice ta, ki v sebi »čuva« tako spomin kot misel. Niso redki, ki bi temu ugovarjali, ob čemer velja opomniti, da je Platon zapis govora v dialogu *Fajdros* izrecno označil za torišče pozabe.¹⁴ Verjetno je ob Platonu precej tistih, ki bi se, zdi se, da povsem upravičeno, obregnili ob to, da zmožnosti mišljenja in spominjanja, ki imata osrednjo veljavo ne le v filozofiji, marveč povsod, kjer gre za spoznavanje in znanje, obravnavamo na osnovi pomenov, ki so ohranjeni v besedah, celo takšnih, ki so že zdavnaj iz rabe.

No, v enaki meri bi bilo treba pomisliti, kako to, da ravno govorica hrani misel in spomin, saj ni pomnilnik. Recimo, če pravimo »bistvo«, kako sta v tej besedi ohranjena spomin in misel? Ker je to oznaka z določenim pomenom? Se pravi neki pojem, ki naj bi besedo zajel tako, da ji podeli določnost? Malo prej se je izkazalo, da pomen besede »bistvo« sploh ni določno obmejen. Zdi se celo, da je njen pomen naposled odvisen le od tega, kaj z njo vsakokrat menimo. »Menjenje« in »pomenjanje« so storitve govora kot mnenja. A filozofija kot pojmovno mišljenje naj bi ravno ne p(r)odajala mnenja – *doxe*, marveč *logos* kot tisto celoto govora (stavek, sodba, izjava), ki izreka resnico, hkrati pa lahko tudi podleže laži.

Če se govorjeno ne le kot menjeno, marveč tudi kot resnično menjeno tako razkriva kot prikriva, kako naj govorica izvorno hrani spomin in misel? Mar to ne

13 Velja poudariti, da se je besedilo *Brižinskih spomenikov* izkazalo kot izjemno dragocen vir, ne le v smislu vzdrževanja spomina na začetke nekega jezika, marveč tudi, če lahko rečemo, »pojmovne konsistentnosti«, ki razodeva (predhodno) filozofsko razumevanje in bi ga bilo treba kot takega sistematično rekonstruirati. V kontekstu tega razpravljanja je poleg besede »pomisljenje« gotovo najzanimivejša beseda »zimizla« v pomenu »smisel«, »zavest«, »sensus« (*Slovar besedja brižinskih spomenikov*, <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/html/bsLX.html>).

14 Prim. k temu: Grilc, 2001, 71–92.

zahteva, da se od *logosa* odmaknemo nazaj k *mythosu*. Ne nazadnje se lahko vzorujemo pri Platonovem dialogu *Kratil*. Starogrška beseda *mythos* ima isti etimološki koren kot slovenska beseda »misliti« (**meudh** »paziti na«, »misliti na«). Če to združimo še z utečenim razumevanjem mita kot »kolektivnega spomina«, si lahko že domišljamo, da smo, če se podamo od *logosa* nazaj k *mythosu*, na pravi poti, da ugotovimo, kako je z izvornim odnosom med mislijo in spominom. Manjka samo še pridati, da podobno ravna tudi Heidegger. Vendar ne gre za to, da že morda njegov slog razmišljanja spominja na to, pač pa vprašanje sopripadanja bistvenih odnosov, ki nas tu zaposlujejo, takole zastavi:

Kaj je imenovano z besedami 'Denken', 'misljenje', 'Gedachtes', 'misleno', 'Gedanke', 'misel'? V katero področje govornega napotujejo? Gedachtes, misleno – kje je, kje ostaja? Potrebuje *Gedächtnis*: pomnenje, spomin. K mislenemu in njegovi misli, 'Gedanc', 'pomislenie', spada *Dank*, zahvala. Morda so ta odzvanjanja besede 'Denken' ob *Gedächtnis* in *Dank* le površno in umetno izmišljena. S tem še nikakor ne posveti, kaj je imenovano z besedo 'misliti'.

Je misljenje zahvalnost? Kaj tukaj pomeni zahvalnost? Ali zahvala počiva [*beruht*] v mislenju? Kaj tu pomeni misliti? Je pomnenje le vsebnik za misleno mislenja ali pa misljenje samo počiva v pomnenju? Kako se zahvala obnaša do pomnenja? Ko tako sprašujemo, se gibljemo v prostoru govornega, ki nas nagovarja z glagolom 'misliti'. Vse odnose med imenovanimi besedami 'Denken', 'Gedachtes', 'Gedanke', 'Dank', 'Gedächtnis' – 'misljenje', 'misleno', 'misel', 'zahvala', 'pomnenje' puščamo odprte. Pa povprašajmo pri zgodovini teh besedi. Ta nam daje napotilo, četudi je zgodovinski prikaz te zgodovine še nepopoln in bo tak tudi ostal.

Sprejemamo napotek, da se v govornem imenovanem besedi merodajno in izvorno upovedovalna beseda glasi 'Gedanc', 'pomislenie'. Ne pomeni pa tistega, kar zdaj kot zadnje še preostane v utečenem pomenu današnje rabe besede 'misel'. Misel običajno pomeni: ideja, predstava, mnenje, domislek. Začetna beseda 'Gedanc', 'pomislenie' pove: zbrano, vse zbirajoče *Gedenken*, spomislenie, pamet(enje). 'Der Gedanc' pove toliko kot *das Gemüt*, čud, *der mout*, srce (Heidegger, 2017, 121–122).

Odnos med mislijo in spominom Heidegger s pomočjo starovisokonemške besede *Gedanc*, *pomislenie*, zastavi iz vzajemne vznesenosti z zahvalnostjo (*Dank*). Lahko rečemo, da se *Dank* tu vplete zgolj zaradi besednega sozvočja z *Denken*. Kaj pa, če je v zahvali sami prisotno sozvočje, ki uglaši misel in spomin? Morda iz njunega uglaševanja nastopi ubranost zahvalnega? V uglaševanju, zvenenju, zvočnosti in ubranosti govori govornica. Reči »širijo se glasovi« je isto kot reči »širijo se govornice«.

Vendar je govoric morda še bolj kot širjenje na način glasovnega razleganja notranje lastno, *da skriva govoreno*. Skriva pomeni: čuva, ohranja, varuje. Kam? V skrivnost svojega bistva in vsega, kar se je mogoče spomniti ter spominja na. Da ostaja sled skrivnosti, ne izhaja v prvi vrsti in sploh ne iz spominjanja, marveč iz pozabe, če jo razumemo, da »prihaja v skritost«. ¹⁵ To velja posebej spomniti in pomniti, saj krije nagovor, ki da misliti, oziroma ji podari zbranost misli. »Zbranost misli« je bistveno zmisljenje. Nagovorjena je od bistvene podarjenosti, ki se ji lahko samo zahvalimo za dogodevanje našega bistva. Zahvalnost ni zgolj to, kar lahko izrazimo nekemu, marveč sama najneposrednejše izpoveduje naše notranje bistvo, naše »bitje in žitje«.

S tem ko Heidegger v ta odnos vplete izpovedovanje zahvalnosti (Dank), se hkrati prebudi čud kot notranje bistvo, notrinskost (*Innigkeit*), hram spomina, na kar napotuje tudi nemška beseda *Erinnerung*, spomin kot ponotranjenje. Misel in spomin sta si notri tako, da si izkazujeta vzajemno zahvalnost za bistveno. Tudi v tem primeru vstopi vmes »izkazovanje« in »izpovedovanje« kot govoric. Nujna soizpoved kaže prisotnost bistvenega. Le tam, kjer prisostvuje bistveno, *sta hvaležnost in posvečenost*. Prisotnost bistvenega se Heideggerju izkazuje kot *Andacht*, »pomnost«, beseda, s katero podkrepi vpeljavo starovisokonemške besede *Gedanc*:

Vendar beseda '*Gedanc*' ne meni le tega, kar imenujemo čud in srce in komajda izmerimo v njegovem bistvu. V *Gedanc* tičita in bistvujeta pomnjenje in zahvalnost. '*Gedächtnis*', 'pomnjenje', začetno nikakor ne pomeni zmožnosti spominjanja [*Erinnerungsvermögen*]. Beseda imenuje celotno čud v smislu stalnega notrinskega zbiranja ob tem, kar bistvenostno spregovarja vsem čutom. *Das Gedächtnis* izvorno pove toliko kot *An-dacht*, 'pomnost': nenehno, zbrano ostajanje-ob ... in sicer ne zgolj ob preteklem, temveč enako ob pričujočem in tem, kar lahko pride. Preteklo, pričujoče, prihajajoče se prikažejo v enotnosti nekega vselej lastnega pri-sostva [*An-wesens*] (Heidegger, 2017, 121).

V nemščini se beseda »Anwesen« (prisotnost) opira na isti glagol kot beseda »Wesen« (bistvo). V slovenščini je zaradi različnih glagolskih osnov »Bistva« in »prisotnosti« možno izrekati tako »bistvena prisotnost« kot »prisotnost bistvenega«. Tako kot prva ne pomeni navzočnosti, tako druga ne pomeni le obstojnosti, marveč: pričujočnost kot čuječnost, ki stremi k bistvenemu in je čudežna odlika čudi. Heidegger jo zajame z besedo *Andacht*, ki se je sicer »pritihotapila« tudi v slovenščino. ¹⁶

15 V tem pogledu je zanimiva raba glagolov *lanthano* (sem skrit, pozabljen, ostanem neopažen) in *epilanthanomai* (pozabim kaj, zamolčim) pri Heraklitu.

16 Slovenski prevod »pomnost« se opira na rabo te besede v duhovnostnih praksah. Na slovensko izposojenko sem prvič postal pozoren, ko sem od Mete Kušar slišal, češ kako so nekateri ljudje »brez andahta«. Natančen opis javljanja »Andacht« v slovenščini podaja Jazbec, 2007, 27: »andohtliu (4) adj. 'pobožen' – Sln. *andohtljiv* je izsamostalniški pridevnik k sln. *Andoht*, 'pobožnost'. V Trubarjevem

Kolikor *Gedächtnis*, pomnenje, kot zbranost čudi, kot *An-dacht*, pomnost, ne od-pusti tega, na čemer in na kar [*worauf*] se zbere, v pomnjenju ne vlada samó poteza bistvenostnega zmislenja na nekaj, ampak obenem s tem poteza ne odpuščajočega in ne opuščajočega ohranjanja. Duša nato iz pomnjenja in znotraj njega izseva zaklad podob, tj. pogledov, od katerih je sama ugledana. Šele od tu se znotraj širo in globoko zajetega bistva pomnjenja, vz-diguje obdržanje nasproti izmuznjenju, kar Latinci poimenujejo *memoria tenere*. Obdrževanje v *memoria* se navezuje tako na preteklo kot tudi na pričujoče in prihodnje. Obdrževanje zaposluje predvsem preteklo, ker je od-šlo in nekako ne ponuja več ničesar obdržljivega. Zato se smisel obdržanja za tem omeji na preteklo, ki ga pomnenje vselej znova prinaša na plano. Kolikor ta omejeni odnos izvorno ne tvori edin(stven) ega bistva pomnjenja, se primeri reklo: (s)pomnenje – imenuje posebno obdrževanje in ponovno-prinašanje preteklega.

V začetni besedi '*der Gedanc*' vlada izvorno bistvo pomnjenja: zbranost neprenehnega menjenja vsega tistega, kar čud pusti prisostvovati. *Meinen*, menjenje, je tukaj razumljeno v pomenu *minne*, 'ljubáv': naklonjenost najnotrišnjega čuta čudi do bistvujočega, ki sebe ne obvladuje in je zato nujno in izrecno še ni moč izpolniti (Heidegger, 2017, 122).

Filozofija, »odkar pomni«, razlikuje med »misliti« in »meniti«. Vendar pa razlikovanje hkrati obeležuje to, da »misliti« bistveno izpolnjuje »spomniti« in »pomniti« ter je v tem smislu zmenjeno z menjenjem kot svojo lastno strastjo. Ta lahko skrepeni v »prazno mnenje«, lahko pa prebudi duhapolno *pomnjenje*, ki vzdržuje zbranost mislenja kot zmislenja na najpomiselnejše.

besedilu se pojavlja kot lastnost človeka, molitve kot dejanja ali kot lastnost človeškega srca. Nastopa tudi ob svojem sinonimu *brumen*. Po H. Striedter-Tempsovi je izposojeno iz srvn. *andaht*. Nemška beseda je v 12. stoletju dobila pomen 'zavestno posvečanje misli Bogu, božjemu', Lexer-Pretzel, 4, navajata tudi 'pokora, kazen'. Prej je bil njen pomen bolj splošen: 'zavestno posvečanje misli nekemu cilju'. Tudi do izposoje je moralo priti v 12. stoletju, saj bi bile po letu 1200 vidne sledi bavarske labializacije a-ja v o (prim. pri *almosna* in *altar*). Po mnenju H. Striedter-Tempsove je -ov sln. *andoht* slovenski razvoj, v ilustracijo navaja tudi sln. gradivo z -a- (*andaht*) (ST 81). Gre za narečni razvoj sln. dolgega a v o, ki se pojavlja na raznih krajih, med drugim tudi na zahodnem dolenskem robu (Ramovš, 1995, 223). Ta slovenski razvoj časovno umeščajo v 12./13. stoletje (Logar, 1996, 333), kar še dodatno potrjuje čas izposoje v 12. stoletju. Glede na to, da je bil srvn. a v drugem zlogu *and-a-ht* dolg, je namreč zelo verjetno, da smo ga substituirali s slovenskim dolgim vokalom, ki je potem doživel omenjen razvoj. N. Godnič-Godini navaja sodobno kraško *and'ht* 'obred, svečanost, zbranost' (1981, 142). Pridevnik *andohtljiv* je tvorjen po nemškem zgledu srvn. *andeht-ec* adj. 'pobožen' vendar z domačimi besedotvornimi sredstvi, tj. s pripono -*ljiv*. Nvn. *Andacht* 'verska zatopljenost, krajša molitev', srvn. *andaht* 'misel na Boga, predanost Bogu', stvn. *anathaht* 'misel na nekaj, pozornost, predanost' je abstraktum, izpeljan iz stvn. glagola *anathenken* 'misliti na nekaj', ki je predpanska izpeljanka iz stvn. *thenken* 'razmišljati', germanskega glagola na -jan (Pfeifer, 39, 214).«

Bibliografija

- Aristoteles, *Metafizika*, Ljubljana 1999.
- Bednarik, J., *Smisel šibkosti. Oris filozofske misli Giannija Vattima*, Ljubljana 2003.
- Derrida, J., *O duhu. Heidegger in vprašanje*, Ljubljana 2000.
- Grilc, U., *Filozofija pisave. Na poti k Derridaju*, Ljubljana 2001.
- Grgić, F., Aristotelovo *to ti en einai* u svetlu tumačenja Metaph. Z 4–6, *Filozofska istraživanja* 10/4, 1990, str. 1003–1023.
- Heidegger, M., *Bit in čas*, Ljubljana 1997.
- Heidegger, M., *Kaj se pravi misliti*, Ljubljana 2017.
- Heidegger, M., *Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu*, Ljubljana 2001.
- Hölderlin, F., *Hölderlin*, (prev. N. Grafenauer), Ljubljana 1978, (Lirika; 41).
- Husserl, E., *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen*, *Husserliana XXIII*, Haag, Boston, London 1980.
- Husserl, E., *Filozofija kot stroga znanost*, Ljubljana 1991.
- Husserl, E., Fenomenološka arheologija, *Phainomena* 51–52, 2005, str. 5–8.
- Jazbec, H., *Nemške izposojenke pri Trubarju na primeru besedila Ena dolga predgovor*, Ljubljana 2007.
- Komel, D., Filozofski prevod kot pot do govornice, *Phainomena* 21–22, 1997, 81–93.
- Komel, D., Pripis k slovenskemu prevodu »Kaj se pravi misliti«, v: Heidegger, M., *Kaj se pravi misliti*, Ljubljana 2017, str. 237–242.
- Komel, D., Martin Heidegger: Kaj se pravi misliti, *Phainomena* 104/105 (2018), str. 329–345.
- Nietzsche, F., *Vesela znanost*, Ljubljana 2005.
- Ricoeur, P., *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Pariz 2000.
- Sonderregger, E., Die Bildung des Ausdrucks *to ti en einai* durch Aristoteles, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 65, 1983, str. 18–39.
- Zor, J., Jakopin, F., Logar, T., *Slovar besedja brižinskih spomenikov*, <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/html/bsLX.html> [19. 10. 2017].

Dean Komel

Spomin in pomnjenje v Heideggerjevi obravnavi vprašanja o tem, kaj se pravi misliti

Ključne besede: spomin, pomnjenje, misljenje, Heidegger, govorica, bistvo

Filozofija vprašanje o možnosti spoznanja od svojih začetkov povezuje z zmožnostjo spominjanja. Novejša filozofija, začenši s Kierkegaardom, spominjanje pritegne na način omogočanja gibanja človeške eksistence v svetu. Martin Heidegger je v freiburških predavanjih v letih 1951/52, ki so leta 1954 izšla v delu *Kaj se pravi misliti?*, obravnaval spomin in pomnjenje v pogledu sopripadnosti mislenja in biti. Podrobnejša razčlenitev njegove obravnave nam pokaže »breztemeljni izvor« spominjanja in pomnjenja, ki je sam po sebi položen v govorico in z njo. Govorica potemtakem izvorno »hrani« in »ohranja« spomin. Vendar v času, v katerem po Heideggerju »še ne mislimo«, istočasno pa ga zaznamuje razmah kognitivne tehnologije, tvegamo, da gre ravno govorica v pozabo, ne da bi kakorkoli občutili nujo, da (se) na to spomnimo.

Dean Komel

Remembrance and Memory in Heidegger's Discussion of the Question What Is Called Thinking

Keywords: remembrance, memory, thinking, Heidegger, language, essence.

From its very beginning, philosophy linked the question of the possibility of cognition with the ability of remembrance or recollection (*anamnesis*). Contemporary philosophy, starting with Kierkegaard, considers remembrance as a way of enabling the movement of human existence in the world. In his Freiburg lectures from 1951/52, published in 1954 under the Title *What Is Called Thinking?*, Heidegger addresses remembrance and memory in terms of the correspondence between thinking and being. A detailed analysis of his treatise reveals the “groundless origin” of memory, which is of itself placed in language and with it. Language, thus, originally “keeps” and “preserves” memory. However, in a time in which, according to Heidegger, “we do not yet think”, but is also denoted by the expansion of cognitive technologies, language is threatened by falling into oblivion, without us ever noting the need to remember this circumstance.